

Länsstyrelsen
Örebro län

BESLUT
2017-10-15

Dnr: 432-5730-2018

D.J Elgérus AB
Ågatan 2
702 10 Örebro

För kännedom till:

Riksantikvarieämbetet

Lantmäterimyndigheten i Örebro
län

Örebro kommun

Örebro Läns Museum

Byggnadsminnesförklaring av Elgérigården i Örebro, Kv Färgeriet 13, Nikolai församling, Örebro kommun, Närke, Örebro län

Länsstyrelsens beslut

Med stöd av 3 kap. 1 § kulturmiljölagen (1988:950), KML, förklarar Länsstyrelsen Elgérigården i Örebro, Kv Färgeriet 13, Nikolai församling, Örebro kommun, Närke, Örebro län, för byggnadsminne.

Med stöd av 3 kap 2 § KML meddelar Länsstyrelsen samtidigt följande *skyddsbestämmelser*.

Byggnadsminnet omfattar de med skraffering markerade byggnaderna på bifogade karta.

Bilagor:

Karta

PM

Hur man överklagar
Länsstyrelsens beslut

- Byggnaderna får inte rivas eller flyttas
- Byggnaderna får inte till sin exteriör byggas om eller på annat sätt förändras utan Länsstyrelsens tillstånd
- Det med heldragen röd linje markerade området får inte ytterligare bebyggas eller på annat sätt förändras utan Länsstyrelsens tillstånd. Området ska hållas i ett sådant skick att byggnadsminnets utseende och karaktär inte förvanskas
- Vård- och underhållsarbeten ska utföras på ett sådant sätt att det kulturhistoriska värdet inte minskar. Underhållet ska ske med material och metoder som är anpassade till byggnadernas kulturhistoriska värde.

Länstyrelsen
Örebro län

BESLUT
2017-10-15

Dnr: 432-5730-2018

Upplysningar:

Länstyrelsen lämnar råd ifråga om underhållet av byggnadsminnet.

Om det finns särskilda skäl får Länstyrelsen enligt 3 kap 14 § KML lämna tillstånd till att byggnadsminnet ändras i strid mot skyddsbestämmelserna.

Enligt 3 kap 21 § KML gäller beslut enligt 3 kap 1 § omedelbart.

Ärendet

Under sommaren 2018 har diskussioner förts mellan D.J Elgérus AB (nedan kallat Bolaget) och Länstyrelsen, om att förklara Elgérigården som byggnadsminne. Lämpliga skyddsbestämmelser har utarbetats i nära samråd mellan Länstyrelsen och Bolaget. En PM har också upprättats för att tydliggöra innebörden av byggnadsminnesförklaringen, och Länstyrelsens syn på eventuellt kommande frågor om förändring av byggnadsminnet i strid mot skyddsbestämmelserna. PM:en ingår som en bilaga i beslutet.

Historik

Stadsbebyggelsen i Centrala Örebro är den kulturhistoriskt mest innehållsrika bebyggelsemiljön i Örebro län. Här skapar olika byggnadsepoker årsringar, där den arkitektur- och bebyggelsehistoriska utvecklingen är tydligt avläsbar. Men här finns också en miljö som utmärker sig och särskilt präglar staden, det brukar kallas ”Stadens finrum”. Det är Örebros främsta karaktärsmiljö, stadens verkliga finrum, där Slottet är centralpunkten i ett stadsrum som hålls samman av Storbron och Svartån. Rummet är möblerat med ett antal solitära byggnader, var och en med mycket höga kulturhistoriska värden. De skapar ett stadsrum av nationell dignitet, som har mycket att berätta om stadens och landets historia.

Här ligger Trefaldighetskyrkan, en av landets mest påkostade metodistkyrkor. Intill den imponerande kyrkobyggnaden möter vi Elgérigården. Den representerar en annan tid och skala jämfört med de monumentala stenbyggnaderna som dominerar ”Finrummet”. Den är en märklig och unik miljö i Örebros centrum, den berättar om den dynamiska tiden efter 1854-års stadsbrand, då Örebro utvecklades från

en hantverksstad till en industristad. Den berättar också om den skicklige entreprenören Daniel Julius Elgérus (1817-1903), som utöver att skapa Elgérigården, också byggde sig en position som en av de mest framträdande personligheterna i sin tids Örebro. Genom sin dotterson, författaren Hjalmar Bergman (1883-1931), har han också satt avtryck i den svenska litteraturhistorien.

Elgérus övertog och bosatte sig på gården år 1848. Han var född i Norrköping, gick som sjuttonåring i färgarlära i Stockholm, och fick där gesällbrev år 1838. Han utbildade sig sedan vid Teknologiska Institutet som var Kungliga Tekniska högskolans föregångare. Där studerade han färgningskonsten inom ramen för ämnet kemisk teknologi. Vintern 1839 började han sin gesällvandring. Den gick till Tyskland, och han vistades där på många platser i sammanlagt drygt två år. Åter i Sverige fick han anställningar i Stockholm och i Borås, där han sedan avlade sitt mästarprov år 1843. Samma år förvärvade han ett färgeri i Örebro. Det låg i norra delen av nuvarande kvarteret Färgeriet, ett område som tidigt på 1800-talet blev centrum för färgerirörelserna i Örebro. Av de fyra färgerier som fanns i staden under 1840-talet låg tre här. Verksamheten var starkt beroende av vatten, och i den tidens Örebro var flera vattenkrävande verksamheter lokaliserade till Svartåns stränder. Färgerierna var en så dominerande verksamhet i området, att det senare gavs kvartersnamnet Färgeriet. Färgargränd, som idag leder mellan Drottninggatan och Ågatan, berättar också om färgeriverksamheten på platsen. Utöver färgerier, så var också garverier en betydande verksamhet i samma del av staden. Det har gett namn åt kvarteret Garveriet, som ligger på motstående sida av Svartån. Det var i detta område/här som Elgérus etablerade sig som färgerimästare år 1843, Han övertog färgaren C.M. Schenströms fastighet och rörelse. Men här stannar han inte alltför länge. Den 11 mars 1848 kunde man i Nerikes Allehanda läsa följande:

” Undertecknade får härmed gifwa tillkänna, det vi, från och med den 13 dennes bytt bostäder, så att jag Elgérus efter denna dag har min färgerirörelse uti f.d. Rosanderska gården, samt jag Rosander, min färgerirörelse uti f.d. Elgeri gård. Örebro den 7 mars 1848 D.J.Elgérus, C.Rosander.”

Orsaken var sannolikt att det inte fanns tillräckliga utvecklingsmöjligheter på den första fastigheten. Han var nu etablerad på den plats, där han började att bygga upp en färgerirörelse som blev den största i staden, och även en av de främsta i hela landet. Efter att ha flyttat till den nya fastigheten satte Elgérus igång omfattande upprustnings- och nybyggnadsarbeten. Han började med ekonomibygnaderna på norra delen av tomten och flyttade dem

Länsstyrelsen
Örebro län

BESLUT
2017-10-15

Dnr: 432-5730-2018

närmare Svartån. Sedan var det dags för bostadshuset. Han fick den 24 november 1851 *”tillstånd att vid boningshuset på sin tomt N:r 141 a Söder verkställa tillbyggnad till husets södra gavel till lika höjd och bredd som huset förut hade.”*

Färgeriverksamheten blev framgångsrik för Elgérus och år 1853 var det dags att förnya och utöka lokalerna för själva färgeriverksamheten. Natten mellan den 22 och 23 mars år 1854 hände något dramatiskt i Örebro som kom att få betydande konsekvenser för staden, men också för Elgérus. Då utbröt den sista stora stadsbranden i Örebro, den stadsbrand som kom att förändra hela centrala Örebro, i ett område mellan Svartån och nuvarande Våghustorget, och mellan Drottninggatan och nuvarande Köpmangatan. Förödelsen var stor, värden för uppskattningsvis 2 miljoner kronor gick till spillo, och ca 1 200 av stadens 5 400 invånare förlorade sina hem.

Branden började i färgarmästare Landbys gård, som låg intill Svartån, omedelbart sydväst om Storbron. Elden spred sig snabbt, men genom en intensiv brandbekämpning kunde de angränsande byggnaderna åt söder och väster räddas. Det innebar att hela Elgérigården, bostadshuset på Lundbys gård, och Ekströmska källaren (den äldsta delen av nuvarande Fenixhuset) undgick elden. En orsak var också att vinden drev branden åt öster, och istället helt ödelade färgaren Gowenius gård. Brandens spred sig sedan vidare och antände byggnaderna på Stora gatans (nuvarande Drottninggatans) östra sida. Branden kunde senare hejdas först vid nuvarande Våghustorget. Bostadshuset på Elgérigården är idag den enda träbyggnad i centrala Örebro som klarade branden, och alltjämt står kvar på sin ursprungliga plats.

Branden inträffade under en intensiv högkonjunktur i staden. Redan den 31 mars, 8 dagar efter branden, fanns ett förslag till ny stadsplan. Det hade upprättats av den nye stadsarkitekten Fridolf Wijnbladh tillsammans med en ingenjör Gestrin. Planen fastställdes av Kungl. Maj:t den 6 maj 1854. Den nya planen var en rutnästsplan med raka gator och rätvinkliga kvarter. Den överensstämmer med barockens stadsplaneideal, och hade betydande likheter med 1654 års aldrig genomförda plan för Örebro.

Planen skulle ha lett till stora konsekvenser för området där färgerierna låg, men nu genomfördes aldrig 1854 års stadsplan i sin helhet. För området närmast väster om Storbron och söder om ån skedde endast begränsade förändringar. Ågatan och Färgaregränd blev kvar huvudsakligen i sina tidigare och ursprungliga sträckningar, och Engelbrektsgatan drogs aldrig över Drottninggatan. Den planerade Södra Strandgatan blev inte verklighet förrän under slutet av 1800-talet.

Elgérigården är därför idag en förmedlande länk mellan Örebro före branden, och den kraftigt förändrade stadsbild som senare växte fram. Däremot så skapades Trädgårdstorget norr om *Ekströms källare*, nuvarande Fenixhuset. Dess äldsta del längs Drottninggatan byggdes år 1847, och hörde till de få byggnader av sten som fanns i staden vid tiden för branden. Den tillhör också de få byggnader stod kvar efter branden. Källarmästare Ekström lät omedelbart efter branden bygga till en flygel längs tomtgränsen mot ån. Fridolf Wijnbladh svarade för ritningarna, och hela komplexet fick under 1880-talet namnet *Fenixhuset*. Det associerar till den mytiska fågeln Fenix som bränner sig själv på ett bål, för att sedan ur dess aska uppstå i en förnygrad gestalt. Ekströms källare och Elgérigården överlevde båda branden, de är de byggnader som idag berättar om branden, och båda reste sig helt klart ur stadens aska och ruiner mot nya liv.

Åren efter branden blev mycket framgångsrika för Elgéri färgerirörelse. Det var högkonjunktur i staden, och branden medförde också att två av hans konkurrenter försvann ur bilden. Gowenii färgeri förstördes helt av branden. En del av Landbys gård räddades, men förlusten blev så stor att han snart tvingades att gå i konkurs. År 1855 gjordes en tillbyggnad av färgeribyggnaden av ”kalk och sand”. Året efter var det dags för nästa tillbyggnad, en byggnad av sten i två våningar. Den uppfördes för att inrymma en ångmaskin, en kraftkälla som vid den tiden blev vanlig även inom småindustrin. Företaget växte och kom att omfatta betydligt mer än den ursprungliga färgeriverksamheten, bl.a. så inrättades också ett ullspinneri år 1856. Expansionen ledde till att ytterligare tillbyggnader gjordes under åren 1866 och 1870.

Den ständigt växande verksamheten kunde snart inte rymmas inom fastigheten. År 1875 flyttades färgeri, blekeri och tvättinrättning till nybyggda lokaler till *Västå*, väster om Örebro. Elgérus köpte år 1860 *Krutlyckan* och år 1870 förvärvade han även *Åbackelyckan* varefter han gav hela området namnet *Västå*. Här uppförde han också tjänstebostäder för sina anställda och området blev en liten förort till Örebro. År 1885 utökades anläggningen med nya lokaler, bl.a. för kemisk tvätt. Elgérus hörde till de första i landet att lansera den tvättmetoden. Området köptes år 1909 av Israel Erikson, innehavare av Bröderna Eriksons Mek. Snickerifabrik. Han flyttade sin snickerifabrik med tillhörande brädgårdar till platsen. Fabriken brann år 1937, och på platsen byggde företaget under 1940-talet bostadsområdet Hagabrohus.

D. J. Elgérus var en framgångsrik företagare som också snabbt byggde upp en ledande position i sin tids Örebro. Redan år 1849 blir han ledamot av styrelsen för Örebro Sparbank. När stadsfullmäktige bildades i Örebro år 1863 så hörde han till de som valdes in. Med tiden fick han

ett 30-tal olika styrelseuppdrag i staden. Han var stiftande ledamot i Nordiska Museet och initiativtagare till Örebro läns slöjdförening. Han blev ändå mest känd för sitt engagemang i kyrkliga och sociala frågor i sin hemstad, frågor som för honom var nära förenade. Sannolikt var rollen som kyrkvärd i Nikolaikyrkan det uppdrag han värderade högst. Han var också kyrkokassör, och kunde i den rollen verka för att de första diakonissorna i Örebro anställdes. D. J. Elgérus var helt klart en högst aktad och respekterad person i Örebro. Hans insatser uppskattades också officiellt, han blev riddare av Vasaorden år 1871, och riddare av Nordstjärneorden år 1897. Han fick också Konungens guldmedalj för medborgerlig förtjänst i åttonde storleken.

Elgérus dotter Fredrique (1852-1928) gifte sig med Claes Bergman (1846-1914) som är känd som kamrer och chef för Örebro Sparbank. Deras son Hjalmar Bergman (1883-1931) blev en av sin tids främsta författare. Sparbanken byggde under 1890-talet den borgliknande byggnad som ligger mittemot Elgérigården på andra sidan Svartån. Dit flyttade år 1892 den då nioårige Hjalmar tillsammans med sin familj. Elgérigården kom att få stor betydelse för hans författarskap. Det gäller kanske främst trädgården som ofta var hans lekplats. Elgérigården anses vara förebilden för biskopsgården i "En döds memoarer". "Jag minns från biskopsgården endast somrarna. Jag minns springbrunnen.....", säger han i romanen.

Morfadern bör ha gjort ett stort intryck på den unge Hjalmar. Om Elgérigården är biskopsgården, så är morfadern en självklar förebild för själva biskopen i romanen. "Var jag såg honom, var han den högste och störste....Guldkorset på den svarta dräkten bländade mig. De djupa buggningar, varmed man hälsade på honom på gata och hemma, befäste min åsikt att han var den förnämste bland människor", skriver Bergman. Daniel Julius Elgérus gick ur tiden år 1903. Elgérigården hade då fått det utseende som den i väsentliga drag – drygt hundra år senare – fortfarande har.

Sedan Daniel Julius Elgérus gått ur tiden år 1903, övertog sonen Julius (1850-1921) ledningen för företaget. Han bodde dock inte själv på Elgérigården, bostadshuset var istället mellan åren 1903-1921 uthyrt till en servering, "Strandrestaurangen". Efter Julius Elgérus bortgång utsåg bolagsstämman år 1922 ingenjören Paul Rune Dahlman (1884-1944) till verkställande direktör. Han blir år 1928 ensam ägare av firman. Dahlman var gift med Julius Elgérus dotter Alfild Maria (1890-1930). Genom Dahlman får Elgérigården ett nytt liv efter tiden som servering. Under år 1922 görs moderniseringar och ombyggnadsarbeten, och därefter slår sig Paul Rune och Alfild ner i bostadshuset. Paul Rune Dahlman blev år 1934 brittisk vicekonsul i Örebro, och Elgérigården

fick då status som brittiskt konsulat. Han var styrelseledamot i Färgeritekniska Riksförbundet, som han också var med att bilda. Där verkade han aktivt för att bevara byggnader, inventarier och arkivmaterial som dokumenterar färgeriverksamhetens historia. Han hade här ett nära samarbete med dåvarande landsantikvarien i Örebro, Bertil Waldén.

Sedan Dahlmans tid har Elgérigården kontinuerligt använts som bostad, och den ägs än idag av det företag som startades av D. J. Elgérus. Paul Rune Dahlmans dotter Lillemor Dahlman (1917-2007) blev år 1944 verkställande direktör i företaget. Det bedrev ända fram till den 1 oktober 1957 tvätteri- och färgeriverksamhet i ”Fabriken”. Därefter drevs tvätteriet i annan regi fram till början av 1980-talet, då det anrika Örebroföretaget Tejlars glas flyttade in i byggnaden.

Byggnaderna och trädgården

Dagens bild av Elgérigården skapades under 1800-talets slut. Den i 1854-års stadsplan utlagda Södra Strandgatan blev slutligen verklighet. Huvuddelen av färgeribyggnaderna revs bort. Kvar blev bostadshuset längs Ågatan, och maskinhuset från 1850-talet. Maskinhuset byggdes om och anpassades till Södra Strandgatan.

1844 års karta över Örebro visar en byggnad i Färgargränds fond på samma plats där huvudbyggnaden nu ligger. På 1823 års karta finns däremot ingen byggnad. Själva fastigheten (tomt N:r 141 a Söder) tillkom år 1828, det är därför högst sannolikt att byggnaden uppförts mellan 1828 och 1844. Det är rimligt att tänka sig att den uppfördes strax efter att fastigheten bildades år 1828. Dess senare historia är bättre känd. Ombyggnaden år 1851 gav byggnaden det utseende som den i huvudsak har idag. Den fick alltså sitt utseende i samband med de upprustningar som D.J. Elgérus gjorde åren efter att han övertagit fastigheten.

Byggnaden är uppförd i två våningar med stomme av timmer. Gatufasadens övre våning har en lockribbpanel, medan bottenvåningen har en liggande spontpanel. Övriga fasader har en genomgående lockpanel. Gatufasadens fönster på andra våningen accentueras av profilerade överstycken uppburna av konsoler. Fasaderna och sadeltaket binds samman av en profilerad takfotslist. Byggnaden präglas av den stramt klassicerande arkitekturstil som är typisk för sin tids träarkitektur. Den kallas ibland stenimiterande, på grund av att den tar upp många stilelement som finns i den klassicerande stenarkitekturen.

Smärre förändringar av exteriören har skett. År 1882 byggdes trapphuset mot gården. Efter mitten av 1800-talet kom en mer fantasifull träarkitektur att utvecklas. På Elgérigården kan den utvecklingen avläsas i just trapphuset, där den dekorerade takfoten och de kopplade spetsbågiga fönstren är tydliga exempel på den nya stilriktningen. År 1922 gjordes om renovering av byggnaden som främst kom att beröra interiören. På andra våningen, omedelbart söder om trapphuset, förstörades ett fönster som då också fick tätspröjsade bågar. Entrépartiet mot Ågatan fick då också sin nuvarande utformning med nya dörrar och omfattningar, och en balkong tillkom på norra gaveln. Fönstrens utformning har också förändrats sedan 1800-talet. Bl.a. så här i sen tid tätspröjsade fönsterbågar tillkommit på gatufasadens bottenvåning, och på södra delen av gårdsfasaden.

Maskinhuset fick sitt nuvarande utseende vid den ombyggnad som gjordes när Södra Strandgatan drogs fram under slutet av 1800-talet. Senare har begränsade förändringar av exteriören gjorts, t.ex. av fönster och dörrar. Under 1960-talet gjordes också en tillbyggnad i en våning på västra fasaden. Byggnaden kallas också "Fabriken".

Till gården hör också en trädgård. Den tillhör de mycket få bevarade trädgårdarna i centrala Örebro, och har också spelat en viktig roll i Elgérigårdens historia. Gjutjärnsfontänen från 1870-talet som vi känner igen från många äldre fotografier, är fortfarande idag en centralpunkt i trädgården.

Skälen för Länsstyrelsens beslut.

Av 3 kap. 1 § KML framgår bl.a. att en byggnad som har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde får förklaras för byggnadsminne av länsstyrelsen. Enligt 3 kap. 2 § 1 st KML ska länsstyrelsen, när en byggnad förklaras för byggnadsminne, genom skyddsbestämmelser ange på vilket sätt byggnaden ska vårdas och underhållas samt i vilka avseenden den inte får ändras.

Enligt 3 kap. 2 § 2 st KML får föreskrifterna också innehålla bestämmelser om att ett område kring byggnaden ska hållas i sådant skick att byggnadsminnets utseende och karaktär inte förvanskas.

Elgérigården ligger i den del av centrala Örebro som enligt beslut av Riksantikvarieämbetet 1987-11-05 är en miljö av riksintresse för kulturmiljövården. Den finns upptagen i det bevarandeprogram för innerstadens kulturhistoriskt värdefulla bebyggelse som har antagits av Örebro kommunfullmäktige 1988-09-29. Det tillhör där kategori A - "synnerligen märkliga byggnader i kulturhistoriskt avseende" - det vill

säga sådana som redan är byggnadsminnen eller äger ett sådant värde att de kan förklaras som byggnadsminnen.

Daniel Julius Elgérus övertog år 1848 Elgérigården och etablerade en färgerirörelse som snabbt blev den ledande i staden. Den utvecklades senare också till en av de ledande i landet. Gården undgick med liten marginal att förstöras av den stadsbrand som i mars år 1854 ödelade en stor del av bebyggelsen i centrala Örebro. Verksamheten var framgångsrik och flyttades under 1870-talet till nya lokaler väster om Örebro. Genom stadsplaneregleringar under slutet av 1800-talet, anpassades fastigheten och kvarvarande byggnader till den nya gatan, Södra Strandgatan, som drogs fram längs Svartån. Då skapades dagens bild av Elgérigården, och inga förändringar av betydelse har därefter skett med gården och dess miljö.

Bostadshuset på Elgérigården är den enda träbyggnaden i sitt slag som finns bevarad i centrala Örebro från tiden före stadsbranden. Den är ett välbevarat exempel på sin tids klassicerande träarkitektur med en tydlig prägel av senempirens stiluttryck. Maskinhuset, ”Fabriken”, är den enda produktionsbyggnad från den förindustriella tiden som idag finns bevarad i staden. Elgérigården är en unik miljö som idag förmedlar en god bild av den förindustriella hantverksstaden Örebro.

Elgérus var en innovativ och drivande företagare, han använde t.ex. tidigt ångmaskin i sin produktion, och var bland de första i landet att erbjuda kemisk tvätt av kläder. Hans framgång som företagare, och hans starka och gedigna personlighet gav honom en mycket framträdande position i sin tids Örebro. Elgérus var morfar till författaren Hjalmar Bergman, en av de mest betydelsefulla författarna i det tidiga 1900-talets Sverige. Som barn vistades Bergman ofta hos sin morfar i Elgérigården. Miljön och morfadern gjorde starka intryck på Bergman och satte tydliga spår i hans författarskap.

Elgérigården i Örebro representerar sammanfattningsvis mycket höga bebyggelsehistoriska, stadshistoriska och personhistoriska värden, från ett såväl nationellt som lokalt perspektiv.

Mot bakgrund härav finner Länsstyrelsen att Elgérigården i Örebro väl fyller kraven i 3 kap. 1 § KML – ”synnerligen högt kulturhistoriskt värde” – och får förklaras för byggnadsminne.

Länsstyrelsen beslutar därför att förklara Elgérigården som byggnadsminne och meddelar samtidigt erforderliga skyddsbestämmelser.

BESLUT
2017-10-15

Dnr: 432-5730-2018

Länsstyrelsen
Örebro län

Detta beslut kan överklagas hos Förvaltningsrätten i Karlstad. Hur man överklagar, se bilaga.

I handläggningen av detta ärende har deltagit landshövding Maria Larsson, beslutande, länsjurist Jenny Gånge och antikvarie Raoul Hjärtström, föredragande.

Maria Larsson

Raoul Hjärtström

Så här hanterar vi dina personuppgifter

Information om hur vi hanterar dessa hittar du på
www.lansstyrelsen.se/dataskydd.